



Virva Liski

”Sillä me painettiin akkunasta sisään aina silloin kun sotamies kääntyi toisinpäin”

Naisten selviytymisstrategiat Santahaminan punavankileirillä kesällä 1918

Punavankileirejä koskevassa aiemmassa tutkimuksessa naisvankien pienempi kuolleisuus suhteessa miesvankeihin on jäänyt toteamuksen tasolle. Naisten pienen kuolleisuuden syiksi on mainittu naisten parempi vastustuskyky, huolellisempi hygienia, miehiä pienempi ravinnontarve sekä helpompi pääsy vankileirin keittiötoihin.¹ Ilmiö siis tunnetaan, mutta sitä ei ole tutkittu syvällisemmin. Tämä artikkeli käsittelee naispunavankien selviytymisstrategioita ja pärjäämistä tukeneita tekijöitä Santahaminan vankileirillä kesällä 1918. Tarkastelen selviytymisstrategioita vankileirielämän eri osa-alueiden kuten ravitsemuksen, vankityön, terveyden sekä erityisesti sosiaalisten suhteiden kautta. Osoitan, että vankileirin dynamiikassa oli hetkiä, jolloin

valtasuhteet olivat liikkuvampia, vaihtelevampia ja monimutkaisempia kuin mielikuva vangeista ja vartijoista antaa olettaa. Tulosten analysoinnin ja kontekstiin asettamisen apuna käytän kansainvälistä vankileiri- ja sotavankitutkimusta havainnollistaakseni Santahaminasta löytämiäni, mutta myös muualla esiintyviä piirteitä naisvankien selviämistrategioissa.²

Santahaminan vankileiri oli toiminnassa 17.6.–31.8.1918.³ Santahaminan noin tuhannesta naisvangista kuoli kesän aikana neljä, siis noin 0,4 % koko leirin vankimäärästä. Selviytyneiden joukko edustaa näin suurinta osaa leirin naisvangeista. Lisäksi Santahaminan selviytymisprosentti on maan kaikista vankileireistä korkein: punavankileirien yleinen kuolleisuus oli keskimäärin 15–16 %

1. Jaakko Paavolainen, *Vankileirit Suomessa 1918*. Tammi 1971, 330; Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (toim.) *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY 2009, 350; Tiina Lintunen, *Punaisten naisten tiet. Valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun punaisten naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemmät elämänvaiheet*. Turun yliopisto 2015, 112.
2. Hyödynnän muun muassa Yhdysvaltojen sisällissodan sotavankileireistä, Neuvostoliiton Gulagista, Suomen neuvostovankileireistä sekä natsien keskitysleireistä tehtyjä tutkimuksia. Paul Schmolling, *Human Reactions to Nazi Concentration Camps*. A Summing Up. *Journal of Human Stress* 10:3 (1984), 108–120; Anne Applebaum, *Gulag. A History of the Soviet Camps*. Penguin Books 2003; Dora L. Costa & Matthew E. Kahn, *Surviving Andersonville. The Benefits of Social Networks in POW Camps*. NBER Working Series. NBER 2005; Jill Massino, *Gender as Survival. Women's Experiences of Deportation from Romania to Soviet Union 1945–1950*. *Nationalities Papers* 36:1 (2008); Antero Holmila, *Holokausti. Tapahtumat ja tulkinnat*. Atena Kustannus 2010; Mirrka Danielsbacka, *Vankien vartijat. Ihmislajin psykologia, neuvostovangit ja Suomi 1941–1944*. Unigrafia 2015.
3. Santahaminan vankileiri aloitti toimintansa aikana, jolloin vankileirijärjestelmä oli jo organisoitunut. Sodan loppuvaiheeseen ajoittuneet valkoisten kostotoimenpiteet ja kenttäoikeuksien teloitukset olivat loppuneet kesäkuun alkuun mennessä ja pahin kostomieliala oli laantunut. Punakaartilaisnaisia teloitettiin sodan loputtua eri arvioiden mukaan 400–500. Esimerkiksi Lahdessa teloitettiin toukokuun alussa Marjo Liukkosen mukaan 216 naispunakaartilaista tai sellaiseksi epäiltyä. Marjo Liukkonen, *Hennalan naimurhat 1918*. Vastapaino 2018.

leirin vangeista.⁴ Santahaminan kuolleisuusprosentti (0,4 %) on myös koko maan naispunavankien kuolleisuusprosenttia (2,4 %) pienempi.⁵

Santahamina erottuu siis yksittäisten leirien sisäiseen kuolleisuuteen, koko maan vankileirikuolleisuuteen sekä koko maan naisten vankileirikuolleisuuteen verrattaessa huomattavasti edukseen. Näistä syistä on perusteltua tutkia ensinnäkin juuri Santahaminan naispunavankileiriä ja toisekseen paremman selviytymisen mahdollistaneita tekijöitä neljän vangin kuolinsyiden sijaan. Santahaminan kahden ja puolen kuukauden mittainen toiminta kesällä 1918 asettaa tutkimukselle myös kohtuullisen aikarajauksen. Lähdeaineistona käytän vankileirejä hallinnoineen Sotavankilaitoksen (SVL) asiakirjoja, punavankeja tuomineiden Valtiorikos oikeuksien ja Valtiorikosylioikeuden akteja sekä vankien muistelmia Työväen arkiston ja Kansan arkiston muistitietokokoelmista.

Selviytymisstrategioita tarkastelemalla saadaan tietoa yksilöiden liikkumavarasta ja tavoista luovia yhteiskunnallisten ja kulttuuristen järjestelmien, tässä tapauksessa vankileirijärjestelmän, lävitse käyttäen hyväksi niiden sisäisiä epäjohdonmukaisuuksia ja aukkoja. Tutkimukseni mukaillee historioitsija Giovanni Levin näkemystä siitä, että ihminen ei ole yksiselitteisesti rakenteiden vanki, vaan kykenee halutessaan taivuttamaan, manipuloimaan ja hyväksikäyttämään niitä omien tavoitteidensa saavuttamiseksi.⁶

Kansainvälisen vankileiriselviytymistutkimuksen perusteella on nimettävissä seitsemän perin universaalia todennäköisemmän leiriselviytymi-

sen nimittäjää: 1) ystävät, 2) psykologiset pärjäämismekanismit, 3) yhteistyö vihollisen/vangitsijan kanssa, 4) toisten vankien ”saalistaminen” tai heistä hyötyminen, 5) nuoruus, 6) hyvä terveys ja fyysinen kunto sekä 7) silkka onni.⁷ Psykologisten pärjäämismekanismien⁸ muotoihin kuuluvat myötäsukainen toiminta vangitsijaosapuolen kanssa, vastarinta, aggressio, vankileirisysteemin huijaaminen tai manipuloiminen, altruistinen käyttäytyminen sekä sosiaaliset kytkökset.⁹ Näitä havaintoja ei ole aiemmin sovellettu suomalaisen punavankileirien tutkimuksessa.

Sosiaalisten verkostojen ja ystävyuden merkitys vankileiriselviytymiselle on todettu paitsi natsien keskitysleirien, myös Yhdysvaltain sisällissodan vankileirien ja Neuvostoliiton Gulagin osalta.¹⁰ Paul Schmolling (1984) jopa nostaa ystävyuden natsien keskitysleireiltä selviämisen tärkeimmäksi strategiaksi.¹¹ Dora L. Costa ja Matthew E. Kahn (2007) ovat tarkastelleet sosiaalisten verkostojen ja yhteistyön hyötyjä Yhdysvaltojen sisällissodan vankileiriselviytymiselle ja osoittaneet, että mitä tiiviimmät vankien väliset suhteet olivat, sitä suurempi selviämistodennäköisyys heillä oli.¹²

Ystävyys ja ryhmäytyminen toteutuvat todennäköisimmin oman viiteryhmän jäsenten kanssa.¹³ Ystävien merkitys vankileirioloissa on suuri lisäravinnon hankinnan, sairaista huolehtimisen, psyykkisen jaksamisen, toisilta vangeilta ja vanginvartijoilta puolustautumisen ja jopa hyvän terveyden kannalta.¹⁴ Vankien välisen yhteistyön lisäksi sopivan yhteistyön vihollisen tai vangitsijaosapuolen kanssa on todettu lisäävän selviytymis-

4. Paavolainen 1971, 330.

5. Lintunen 2015, 112; Paavolainen 1971, 330; Lars Westerlund, *Naisten kuolleisuus vuoden 1918 sodassa*. Teoksessa Lars Westerlund (toim.) *Sotaloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet*. Tilastoraportti. Valtioneuvoston kanslia 2004.

6. Giovanni Levi, *On microhistory*. Oxford 1993, 94–95.

7. Patricia Benner, Ethel Roskies & Richard S. Lazarus, *Stress and Coping under Extreme Conditions*. Teoksessa Joel E. Dimsdale (toim.) *Survivors, Victims and Perpetrators. Essays on Nazi Holocaust*. Taylor & Francis 1980; Applebaum 2003, 346; Costa & Kahn 2005; Schmolling 1984; Peter Suedfeld, Robert Krell, Robert E. Wiebe & Gary Daniel Steel, *Coping Strategies in the Narratives of Holocaust Survivors*. *Anxiety, Stress and Coping* 10 (1997), 153–179.

8. Pärjäämismekanismit ovat keinoja, joilla yksilö vähentää ympäristön aiheuttamia psykologisia vahinkoja ja negatiivisia vaikutuksia. Suedfeld et al. 1997, 156.

9. Benner et al. 1980; Suedfeld et al. 1997, 156.

10. Applebaum 2003. Leo Eitinger, *Concentration camp Survivors in Norway and Israel*. Springer 1972. Schmolling 1984. Alexander Sohlzenitsyn, *Gulag. Vankileirien saaristo. Taiteellisen tutkimuksen kokeilu*. Siberfelt 2012.

11. Schmolling 1984.

12. Costa & Kahn 2005.

13. Costa & Kahn 2005, 6.

14. Terveystutkimuksissa on todettu, että ystävyuden kokemus vaikuttaa immuunijärjestelmään ja neuroendokriiniseen systeemiin lisäten vastustuskykyä. Costa & Kahn 2005, 2.

mahdollisuuksia.¹⁵ Myös erilaisten palvelusten vaihtaminen vankien ja vanginvartijoiden kesken on yleismaailmallinen ilmiö, josta on esimerkkejä myös Suomen punavankileirijärjestelmää käsittelevässä aikaisemmassa tutkimuksessa.¹⁶

Aiemmissa vankileiri- ja selviämistutkimuksissa on myös havaittu, että sukupuolten väliset selviytymisstrategiat poikkeavat toisistaan. Psykologisten tutkimusten mukaan naiset liittoutuvat uhkaavassa ja stressaavassa ympäristössä todennäköisemmin keskenään suojellakseen itseään ja jälkeläisiään, kun taas miehet hyödynnevät samassa tilanteessa herkemmin taistele tai pakene -strategiaa.¹⁷ Henkeä uhkaavassa tilanteessa naisten on todettu hakevan lohtua sosiaalisesta ympäristöstään ja kanavoivan resurssinsa ystäväystävyyteen, hoivaamiseen ja yhdessä selviämiseen.¹⁸

Esimerkiksi toisen maailmansodan aikaisilla saksalaisilla keskitysleireillä etenkin naisvangit perustivat niin sanottuja väliaikaisperheitä, joiden jäsenten selviytymismahdollisuuksia on pidetty parempana kuin perheisiin kuulumattomien.¹⁹ Koska naiset valitsevat miehiä todennäköisemmin yhteistyön yksilöiden välisen kilpailun sijaan,²⁰ voidaan olettaa, että vankileiriympäristössä naisilla on lähtökohtaisesti paremmat selviämismahdollisuudet ystävyden ja yhteistyön suomien etujen turvin.

Selvyden vuoksi on sanottava, että sukupuoliin liitetyt käyttäytymismallit eivät päde aina ja kaikkiin; yksilöiden tasolla käyttäytyminen voi vaihdella ääripäästä toiseen.²¹ Sukupuolella on kuitenkin merkitystä tässä tutkimuksessa. Ajan poliittinen ja kulttuurinen toimintaympäristö,

perhe-elämä sekä sukupuolidiskurssi, joihin naiset sosiaalistuivat ennen vankeutta, vaikuttivat heidän suhtautumiseensa ja kokemukseensa vankeudesta.²² Sukupuoli saattoi toimia myös taktisena rajoitteena ja vastustuksen strategiana. Samoin kuin muut identiteetit, myös sukupuoli voidaan mobilisoida sorron vastustamisen välineeksi.²³

Selviytymistä tukeneet taustatekijät

Eräs tärkeimmistä vankileiriselviytymistä parantavista tekijöistä on nuoruus. Nuori ikä ja siihen useimmiten liittyvä hyvä fyysinen kunto auttavat kestäämään aliravitsemusta paremmin. Santahaminan osalta erittäin nuorten, ajan lain silmissä alaikäisten naisten osuus oli kaikkein suurin, 48 %. Tämä on lähes sama kuin koko maan alle 21-vuotiaiden naisten osuus kaikista tuomituista naisista (47,1 %). Myös 21–24 -vuotiaiden osuus Santahaminassa oli korkea, 22,6 % (koko maan osuus 17,7 %). Santahaminassa voidaan siis katsoa olleen suhteessa hieman enemmän nuorempia naisia kuin koko maan punavankileireillä keskimäärin. Alle 30-vuotiaiden osuus oli Santahaminassa huomattavasti suurempi, 81,7 %.²⁴

Myös kotipaikalla on merkitystä vankileiriselviytymiselle oleellisten ystävyys- ja yhteistyöverkostojen luomisessa. Vankileirilläkin sosiaaliset ryhmät muodostetaan tuttuuden perusteella. Saman kotipaikkakunnan, etnisen taustan, ikäluokan ja sosiaalisen aseman edustajat muodostavat yhteistyösuhteen herkemmin keskenään kuin omasta viiteryhmästä poikkeavien kanssa.²⁵ Vankikortistossa Santahaminassa vankina olleista naisista 974:n kotipaikka on tiedossa. Helsin-

15. Applebaum 2003, 331; Costa & Kahn 2005, 8.

16. Ilkka Jokipii, *Elämää Helsingin vankileireillä*. Teoksessa Jarmo Nieminen (toim.) *Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa. Sotasurmat 1917–1918*. Gummerus 2015, 310–314; Paavola 1971, 129–134, 138–141.

17. Gary Charness & Aldo Rustichini, Gender Differences in cooperation with group membership. *Games and Economic Behavior* 72 (2011), 77–85; Danielsbacka 2015, 21.

18. Charness & Rustichini 2011; Shelley E. Taylor, Laura Cousino Klein, Brian P. Lewis, Tara L. Gruenewald, Regan A. R. Gurung & John Updegraff, Biobehavioral Responses to Stress in Females. Tend-and-Befriend, Not Fight-or-Flight. *Psychological Review* 107:3 (2000), 411–429; Shelley E. Taylor, Tend and Befriend. Biobehavioral bases of Affiliation under Stress. *Current Directions in Psychological Science* 16:6 (2006), 273–277.

19. Holmila 2010, 231–239.

20. Charness & Rustichini 2011.

21. Danielsbacka 2013, 20.

22. Massino 2008, 57.

23. Massino 2008, 57; Chela Sandoval, *Methodology of the Oppressed*. University of Minnesota Press 2000.

24. Santahaminan vankileirikortiston avulla olen koostanut Santahaminan heinäkuun alkupuolella ilmoitettua vankimäärää lähentelevän, 974 naista käsittävän joukon, jota käytän tässä artikkelissa analysoidessani vankien ikää ja kotipaikkaa. Kansallisarkisto (KA), Sotavankilaitoksen arkisto (SVL), Bc 61–Bc 68, Santahaminan vankileirikortisto.

25. Costa & Kahn 2005, 6.



gistä ja siihen kuuluneilta lähialueilta, kuten Helsingin maalaiskunnasta, oli kotoisin 151 vankia. Seuraavaksi suurin ryhmä vangeista oli Kotkasta, 77 vankia. Muutkin Kymijoen lähialueiden teollisuuskeskittymät ovat suuresti edustettuina: Haminasta 26, Loviisasta 20, Kymintehtaalta 37, Lahdesta ja Hollolasta 43, Iitistä ja Nastolasta 22 ja pelkästään Voikkaan tehtaalta 12 vankia. Silmiinpistäviä ovat myös läntisen Uudenmaan pieniltä työläispaikkakunnilta, kuten Vihdistä (33) ja Lohjalta (15) kotoisin olevien vankien lukumäärä.²⁶

Oman paikkakunnan ikätovereita kohtaan tunnetaan suurempaa myötätuntoa, mutta heitä kohtaan on myös kannattavampaa toimia solidaarisesti. Tällöin vastavuoroisuutta voi odottaa pidemmällä tähtäimellä. Ihmiset ovat myös yleensä hyvin tarkkoja omasta maineestaan moraalisena toimijana. Oman kylän ihmiset tietävät, mistä keskinäisen luottamuksen pettäneitä tai näiden perheitä kannattaa etsiä.²⁷ Samalta paikkakunnalta olevat kuuluivat myös usein samaan työyhteisöön, samaan punakaartiin

■ Kuva 1. Santahaminan ohella punakaartiin kuuluneita naisia pidettiin vangittuina myös esimerkiksi Suomenlinnan vankileirillä. Kuvaaja: Harald Natvig. Lähde: Historian kuvakokoelma, Museovirasto, HK19681123:2359.3.2.

ja heidät vangittiin ja siirrettiin leiriltä toiselle yhdessä. Esimerkiksi suuri osa Kotkan ja Haminan punakaartilaisnaisista vangittiin toukokuun alussa, siirrettiin Haminasta Tammisaaren vankileiriin toukokuun loppupuolella ja sieltä edelleen Santahaminaan kesäkuun lopussa.²⁸ Vangeilla oli aikaa rakentaa keskinäisiä suhteitaan, mutta myös sopia esimerkiksi Valtiorikosoikeuden tutkintotuomareille annetuista lausunnoista.²⁹

Suurin osa naisvangeista toimi siviilissä fyysisissä työläisammateissa, joten naiset olivat tottuneet ruumiilliseen työhön ja pitkiin työpäiviin.³⁰ Tämä oli selvä etu vähällä ravinnolla suoritettun vankityön jaksamiseksi. Santahaminan vankitöihin kuuluivat vankileirin ylläpitotehtävät, kuten veden ja puiden hankkiminen, siivoaminen, pyykkäys, keittiötyöt sekä vankileirillä säilytettä-

26. KA, SVL Bc 61–Bc 68, Santahaminan vankikortisto.

27. Costa & Kahn 2005, 6.

28. Vryo 15004; Vryo 23578; Vryo 4138, Vryo 4141. KA.; Lehtonen Emmi, muistelmat 23.4.1968. 6. Kansan Arkisto (KansA); Tuominen, Martta. 6B, 323.2 (471), 17. KansA; Korjus 2009, 166–178.

29. Ks. Costa & Kahn 2005, 16–17.

30. KA, Valtiorikosoikeuden ja Valtiorikosylioikeuden aktit; Suomen virallinen tilasto (SVT) XXIII. Oikeustilastoa 32. Helsinki 1923; Lintunen 2015, 71.

vän, Helsingin vankileirien yhteisen karjan paimennus. Työssäkäynnillä oli suuri merkitys niin vankien fyysiselle kuin henkisellekin pärjäämiselle.

Tärkein työnteon tuoma parannus oli siitä saatava lisäruoka-annos.³¹ Toimesta riippuen työssäkäynti myös mahdollisti omatoimisen lisäruoan hankkimisen. Vaikka vankileirillä tehty työ tuskin tuntui järin mielekkäältä, se sai kuitenkin ajan kulumaan joutuisammin kuin pelkästään kasarmilla maataessa. Jos vanki suoritti samankaltaista työtä kuin siviilielämässään, hän saattoi jopa hetkeksi unohtaa olevansa vanki.³² Holokaustia tutkineen Antero Holmilan (2013) mukaan kotielämän elementit, kuten ruoanhankinta, -valmistus ja käsitöt merkitsivät juutalaisnaisille jatkuvuutta ja normaaliutta keskitysleirillä.³³ Gulagista selvinneet naiset ovat myös kuvanneet saaneensa traditionaalista feminiinistä työmuodoista turvaa epävarmassa tilanteessa.³⁴

Vaikka naisvangit tekivät ruumiillisesti raskaita töitä, näyttää siltä, että he säästyivät sukupuolensa takia kaikkein rankimmilta vankitoilta. Santahaminan taloudenhoitaja tilasi Suomenlinnasta 100 miesvankia saaren ympäristössä hajallaan makaavan polttopuun keräämiseen ”ja muihin raskaampiin töihin, joihin ei voi naisvankeja käyttää.”³⁵ Kuten monissa muissakin vankileirijärjestelmissä, myös Suomen punavankileireillä naiset saivat vapautuksen tietyistä töistä vallitsevan sukupuolten roolijakokäsityksen perusteella.³⁶ Vankien päivittäin suorittamat työt eivät merkinneet naisille suurta alentumista tai aseman menetystä. Sen sijaan miespuolisille vangeille esimerkiksi siivoustöiden tekeminen on saattanut tuntua hyvinkin nöyryyttävältä.

Vankien pääasiallinen ravinto koostui leivästä, sillistä, kalliokalasta, voista sekä erilaisista jauhoista. Tarjolla oli vaihtelevasti myös soppajuuria, hapankaalia ja papuja.³⁷ Kaiken kaikkiaan Santahaminan vankiruoka oli samanlaista kuin muillakin punavankileireillä: riittämätöntä. Suuri osa leirin sairaalassa hoidettavista sairauksista johtui ravinnonpuutteesta ja kulkutaudeista. Näillä on tietenkin myös syy-seuraussuhde: näkiintyneet vangit sairastuivat helpommin. Kaikki vangit kärsivät vankiruoan laadun seurauksena jonkinasteisesta ripulista tai päivävästaisesti ulostusvaikeuksista.³⁸

Vaikka maan vankileireillä kesän aikana riehuneita kulkutauteja esiintyi jonkin verran myös Santahaminassa, ne eivät päässeet leviämään epidemiaksi asti, sillä leirillä oli tarpeeksi tiloja sairaiden eristämiseksi terveistä. Myös naisten huolellisemmalla hygienialla ja tilojen suhteellisen hyvällä puhtaanapidolla oli varmasti merkitystä.³⁹ Useimmat muut leirin sairaalassa hoidettavat sairastapaukset liittyivät ravinnonpuutteen aiheuttamiin oireisiin. Sellaisia olivat muun muassa ”yleinen heikkous”, ”pyörrytys”, ”kramppeja” ja ”pistos rinnassa”,⁴⁰ Potilaspäiväkirjasta löytyy myös muutama psyykkiseen sairauteen viittaava diagnoosi: yksi suoranainen psykoositaupaus sekä useita ”hysteria” -luokituksia.⁴¹

Synnytyksiä, raskauksia ja keskenmenoja oli yllättävän paljon. Tämä on jäänyt aiemmassa, joskin vähäisessä ja miesvankeihin keskittyneessä vankileiritutkimuksessa täysin huomioimatta. Esimerkiksi Jaakko Paavolainen viittaa koko maan osalta vain yhteen synnytystapaukseen, ja siihenkin vain kuriositeettina.⁴² Sairaalan potilaskirjasta löytyy kuitenkin 15 raskaana olevaa naista, joista

31. Santahaminan toiminta-aikana työvängin päiväannos piti olla 2300 kcal, kun taas työtä tekemättömän vangin annos oli vain 1800 kcal. KA, SVL He 1, Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat.

32. Applebaum 2003, 321–323.

33. Holmila 2013, 232.

34. Massino 2008, 65.

35. KA, Suomenlinnan sotavanki- ja pakkotyölaitoksen arkisto (SVLSuom), De 4 (Santahaminan sotavankileirin kirjekonseptit) no 28.

36. Applebaum 2003, 285; Holmila 2013, 234.

37. Paavolainen 1971, 182–208.

38. Paavolainen 1971, 182–208.

39. Kymmenen naisvängin siivousryhmä huolehti kasarmeista ja toinen kymmenen ryhmä käymälöiden tyhjentämisestä ja siisteydestä päivittäin. KA, SVLSuom Ea 1. Johtajalle ja keskuskansliaan saapuneet kirjeet; Richard Sievers, *Hälsö- och sjukvårdsförhållanden vid fånglägren i Helsingfors, på Sveaborg, Sandhamn och Mjölö efter frihetskriget 1918*. Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1930.

40. KA, SVLSuom Ka 20.

41. KA, SVLSuom Ka 20.

42. Paavolainen 1971, 330.

kahdeksan oli raskauden loppuvaiheessa (6.–9.-kuulla). Santahaminassa lapsen synnytti viisi naista. Lapsista kolme oli tyttöjä ja kaksi poikaa. Kaikki vastasyntyneet on merkitty sairaalan päiväkirjaan terveinä.⁴³ Vangit saivat leirillä keskenmenoja raskauksien myöhäisissäkin vaiheissa. Esimerkiksi kuudennella kuulla raskaana olleen naisen kohdalla voidaan puhua jo kohtukuolemasta tai ennenaikaisesta syntymästä.⁴⁴ Osalla oli myös keskenmenon jälkeisiä komplikaatioita, kuten runsasta verenvuotoa. Näissä tapauksissa naiset olivat olleet kolmannella tai neljännellä kuulla raskaana.⁴⁵

Helsingin vankileirien ylilääkärin Richard Sieversin kuvaamana Santahaminan naisvangit vaikuttivat hämmästyttävän hyvinvoivilta, vaikka vankiruoka oli Sieversin havaintojen mukaan täsmälleen samanlaista kuin viereisen Suomenlinnan leirillä. Sieversin kliininen mielipide naisten pieneen kuolleisuuteen oli naisten luontaisesti parempi vastustuskyky.⁴⁶

Sieversin mukaan naisvangit olivat aina iloisia ja valmiina leikinlaskuun, innostuivat pienimmästäkin ilonaiheesta ja huolehtivat ulkonäöstään: he pyyntäytyivät mielellään huiveihin ja shaaleihin, heidän vaatteensa olivat värikkäitä ja moitteettoman siistissä kunnossa.⁴⁷ Ylilääkärin arvion mukaan tämä oli paitsi huolettomille ja vastustuskykynsä huipulla oleville nuorille naisille luonteenomaista, myös Santahaminan kauniin luonnon aikaansaama mielenkeveyttä.⁴⁸ Keski-ikäisen miesylilääkärin nuoriin naisiin kohdistama katse oli yllättynyt, jopa ihaileva.

Todellisuudessa huumoria ja vitsailua esiintyikin vankien keskuudessa. Vanki Martta Tuominen muistelee leikinlaskun osuutta leirielämässä:

[...] me nuoret kun aina tahdoimme olla sellaisia rasavillia, niin tuppasimme keskenämme

nauramaan, niin se Valkonauhan Neiti heilutti sormea ja sanoi: Tytöt, tytöt, johan te unohdatte itsenne! Ja sekös vasta nauruhermoja kutkutti.⁴⁹

Vankileirille palkattujen kristillisten kasvatustyöntekijöiden näkökulmasta leikinlasku ja nauru ei ollut sopivaa kurjassa asemassa oleville vangeille, joiden olisi päinvastoin pitänyt hartaudella surkutella osaansa, myöntää harhautuneisuutensa ja nöyrytyä kristilliseen katumukseen, toisin sanoen *muistaa* itsensä. Näin ei kuitenkaan tapahtunut; vakavasta tilanteesta huolimatta leikkiä laskettiin esimerkiksi monen housukaartilaisen lyhyestä tukasta ja siitä, että varsinkin vankeuden alkuvaiheessa vartijat saattoivat erehtyä luulemaan tyttövankeja pojiksi näiden hiusten ja vaateusten takia.⁵⁰ Vangit siis osasivat suhtautua tilanteeseensa itseironisesti. Koko vankeustilanteen absurdius, lyhyttukkaisiksi kynytty tyttövangit ja pelastuksesta antaumuksella saarnanneet kasvatustyöntekijät ovat luoneet vitsailulle otollisen ilmapiirin.

Leikinlasku, ja erityisesti vakaviin aiheisiin kohdistuva hirtehhuumori ovat pärjäämismekanismeja. Natsien keskitysleirivankien muistelmassa esiintyy paljon hyvin vakavilla, jopa kauhistuttavilla asioilla, kuten tappamisella, kuolemalla ja kuolleiden ruumiilla vitsailua.⁵¹ Vakavilla asioilla vitsailu ei siis ole mitenkään epätyypillistä käytöstä poikkeusoloissa; päinvastoin se tarjoaa muuten alistetussa asemassa olevalle vallantunteen. Kun ihmiseltä on riistetty vapaus kontrolloida tilannettaan, jää hänelle oikeus kontrolloida reaktioitaan. Vangitsijoiden tai vankileirin henkilökunnan ominaisuuksille nauraminen on vähentänyt niiden vaikuttavuutta ja täten siirtänyt vallantunnetta vangeille. Huumori on sanallista aggressiota tai nimitelyä parempi vastustuksen

43. KA, SVLSuom Ka 20.

44. Lääkäri Zitting on merkinnyt raskaudet kuukausiarvioina. Nykyään raskausaika määritellään raskausviikkoina (rvk). Kuudennen kuukauden (n. 28 rvk) raskaus ylittää keskenmenoiksi määriteltävien raskauden keskeytymisten rajan (22 rvk). Kätilö Suvi Maarasen sähköpostihaastattelu 7.4.2016.

45. KA, SVLSuom Ka 20.

46. Sievers 1930, 13–14.

47. Sievers 1930, 13–14.

48. Sievers 1930, 14.

49. KansA, 6B, 323.2 (471): Tuominen, Martta, 17.

50. KansA, 6B, 323.2 (471): Tuominen, Martta, 17.

51. Linda E. Henman, Humor as a coping mechanism. Lesson from POWs. *Humor–International Journal of Humor Research* 14:1 (2008), 86–87.

strategia, sillä se synnyttää vitsailijalle vallantunteen ilman suoraa pelkoa rangaistuksesta.⁵² Onnistuneet lisäravinnonhankintastrategiat, siis leirijärjestelmän onnistunut huijaaminen ja manipulointi toimivat myös yhteisinä, voimaa ja vallantunnetta antavina vankien keskinäisinä vitseinä.

Maitoa ja verta

Vankileiriselviytyminen vaati vangeilta ravitsemuksellista kekseliäisyyttä. Leirin oma ruokatarjonta oli riittämätön, joten ravintoa oli saatava jostain lisää. Saarella paimennettava karja tarjosi ratkaisun akuuttiin ravinnonpuutteeseen. Annan Elin Janhusen kertoa kokemuksestaan yöpaimennessa:

Sitten siellä oli yksi mies, sitä kutsuttiin karjakoksi, ja joka nyt valvoi sitten meitä. Me kysyttiin sitten tältä karjakolta, että saadaanko me lypsää näistä lehmistä maitoa, kun me niitä täällä paimennetaan. Tämä karjakko sanoi, että tämä on sellaista karjaa, että tästä ei kukaan pysty mitään sanomaan eikä mitään lupaamaan, mutta kun te lypsätte niin, että minä en näe, niin hyvänänne pitääkää. Tämä oli ihminen [...]⁵³

Janhusen kuvaa, kuinka tämä karjakko, oikealta nimeltään järjestysmies Adolf Kuoppala, piti todella omasta puolestaan huolen sopimuksesta. Kun naiset aamuyöstä alkoivat lypsää, kuului astiaan roiskuvasta maidosta yön hiljaisuudessa melkoisen kova ääni. Kuoppala käänsi kanta-päänsä kohteliaasti aina siihen suuntaan, mistä ääni kuului, käveli toiseen suuntaan ja vältyi näin varsinaisesti näkemästä lypsytouhua. Janhusen mukaan lypsyyäniä kuului ympäri valtavaa kenttää, joten Kuoppala on saanut kävellä melkoista siksakkia.⁵⁴

Kuoppala oli saanut vankileirin taloudenhoitajalta Fredrik Rossanderilta tarkan kirjallisen

määräyksen vastuustaan valvoa, että ”kaikki maito viedään emännöitsijä Laineen haltuun. Katsokaa myöskin etteivät syrjäiset pääse lehmiä lypsämään ja ettei lypsäjät ota maitoa itselleen.”⁵⁵ Kuoppala uhmasi näitä määräyksiä tietoisesti.

Karjakko Kuoppalan ja vankien lypsyjärjestelmän vaikutukset näkyvät Santahaminan ja Suomenlinnan leirien taloudenhoitajien välisessä kirjeenvaihdossa: Rossander kirjoittaa 11.7.1918 Suomenlinnan taloudenhoitajalle maisteri Linolle – jolle Santahaminassa lypsetty maito toimitettiin – seuraavasti:

[...] tänäkin aamuna jolloin saimme maitoa kokonaiset 50 litraa vähempi kuin eilen iltaisesta lypsystä. Niin on ollut sitä paitsi koko ajan. Toisesta lypsystä on voinut tulla 25–50% vähempi maitoa kuin toisesta. On myöskin otettava huomioon, että paimenet ja lypsäjät ovat vankeja, jotka vuorostaan tarvitsevat omat paimenensa ja työn valvojat [...]⁵⁶

Aamulypsyn maitomäärä oli siis jatkuvasti vähäisempi kuin iltalypsyyn. Syyksi Rossander arvelee sonnien pelottamien lehmien hajaantumista tavoittamattomiin ympäri saarta.⁵⁷ On todennäköistä, että osa maidosta onkin jäänyt lypsämättä tästä syystä. Aamulypsyn jatkuva ja tasainen määrävaje kuitenkin kielii siitä, että Suomenlinnan maito meni yön aikana parempiin suihin.

Vastalypsetyn, rasvaisen maidon merkitys ravitsemuksen paranemiseen oli valtava, tai Janhusen sanoin: ”No eihän meillä enää mitään hätää siellä ollut, kun me saatiin maitoa.”⁵⁸ Paimennessa olevat naiset aloittivat myös hyödyllisen yhteistoiminnan vankileirin teurastamossa työskentelevien naisten kanssa: teurastamon väki pihisti teurastettaessa verta pulloon ja sai paimenilta vaihtokaupassa pullollisen maitoa.⁵⁹ Verestä ja maidosta keitettiin juustoa⁶⁰, jonka ravintoarvot olivat täysin eri luokkaa vaikkapa akanaiseen vankilaleipään verrattuna. Verimaitoa on kenties

52. Henman 2008, 88, 90.

53. Työvään Arkisto (TA), 172/2808, Elin Janhusen.

54. TA, 172/2808, Elin Janhusen.

55. KA, SVLSuom De 4 (Santahaminan sotavankileirin kirjekonseptit), Taloudenhoitajan kirjekonseptit no 19.

56. KA, SVLSuom De 4, Taloudenhoitajan kirjekonseptit no 40.

57. KA, SVLSuom De 4, no 40.

58. TA, 172/2808, Elin Janhusen.

59. TA, 172/2808, Elin Janhusen.

60. TA, 172/2808, Elin Janhusen.

keitetty yöaikaan: Rossander kirjoitti Kuoppalalle henkilökohtaisen nuhdekirjelmän siitä, että tämä oli antanut paimennaisten polttaa leirin koivuhalkoja öisissä paimennuotioissaan.⁶¹ Karjakko Kuoppalan on täytynt huomata myös verivarkaudet. Hänen tuli henkilökohtaisesti valvoa jokaista teurastusta ja ilmoittaa veren, rasvan, lihan, rännyn, talin ja vuodan tarkka painomäärä kansliaan kunkin teurastetun eläimen kohdalla.⁶²

Tällä salavinkkaisella yhteistyöllä moni sai voimansa takaisin. Ravintotilanteen paraneminen vaikutti suoraan myös pieneksi jääneeseen tautikuolleisuuteen. Suuren vankikasarmin toisessa kerroksessa eristyksessä olevat poliittiset naisvangit sekä työtä tekemättömät ja sairaat vangit olivat ravitsemuksellisesti heikommassa asemassa kuin työssäkäyvät vangit, jotka saivat suuremman ruoka-annoksen ja joilla oli, kuten edellä on osoitettu, erilaisia keinoja lisäravinnon hankkimiseen. Janhusen mukaan myös sisätiloissa viruville, heikommassa kunnossa oleville ja työtä tekemättömille vangeille salakuljetettiin maitoa ja verta pulloissa aina kun vain mahdollista.⁶³ Eristyksissä olevien vankienkin auttamiseksi keksittiin keino:

[...] aina kun me [työssäkäyvät vangit] illalla tultiin sitten sieltä niitä ruoka-annoksia hake-
masta, niin ne [eristetyt] avasi siellä toisessa
kerroksessa akkunat ja aina kun vahti käänsi
päänsä toisellepäin, niin silloin sillii hännästä
kiinni ja akkunasta sisälle, että oli sitä solidaa-
risuuttakin mukana.⁶⁴

Lisäravinnon hankkimisella oli avainasema vankien selviytymisessä. Ruoan jakaminen tilanteessa, jossa kukaan tuskin sai syödä kyllikseen, vahvisti vankien keskinäisiä suhteita. Vanki Emmi Lehtonen kertoo ystävyystään Martta Koskiseen seuraavasti:

Täällä Santahaminassa eräs tapaus, joka myös on jäänyt mieleen lähtemättömästi. Martta

joutui lehmien hoitajaksi ja pääsi ulos hän pyrki ja pääsi. Hän oli löytänyt jostain tuollaisen sääriluun, paksun säärilumpion, oliko se hevosen vai lehmän vai minkä luu, en minä tiedä, mutta löimme sen sitten tuollaisella saksalaisella sotilas rautalapiolla halki ja Martta antoi toisen puolen minulle ja se oli ihanaa imeskeltävää. Saimme jostain suolaa, ripotelimme sitä luun päälle ja imimme ydinrasvaa, sieltä tuli miellyttävä maku nälkäiseen suuhun ja niin meidän ystävyttemme tuli tälläkin tavoin sidottua ja läheisemmäksi.⁶⁵

Ruoan jakamisella oli siis selvästi myös rituaalinen olottuvuus. Sen avulla vahvistettiin keskinäisiä suhteita ja osoitettiin myötätuntoa. Naisvankien välinen solidaarisuus ravintokysymyksessä näyttääkin olleen merkittävä. Ajan sukupuolirooleilla voidaan katsoa olleen merkitystä tässäkin asiassa; naisilla on todennäköisesti ollut miehiä paremmat ruoan hankinnan, valmistuksen ja arjen pienten talousongelmien ratkaisemisen valmiudet, joutuivathan he hoitamaan näitä asioita tavallisessa arjessakin ammatista riippumatta.⁶⁶ Harva työläistaustaisista nuorista naisista oli nauttinut ravitsemuksellisesta yltykkyllisyydestä ennen vankeusaikaansaakaan.

Santahaminassa naisvankien kesken vallinnut vastavuoroinen altruismi edellytti nähdäkseen joitakin psykologisia tekijöitä. Ensinnäkin jo aiemmin todettu omaa viiteryhmää kohtaan helpommin tunnettu myötätunto on edesauttanut vastavuoroisten suhteiden syntymistä. Erinäisten psykologisten tutkimusten mukaan sukupuolella on myös osansa asiassa; naiset turvautuvat miehiä herkemmin toisiinsa pärjäämistä vaativissa tilanteissa. Lisäksi yhteistyökäyttäytymisen on todettu lisääntyvän juuri naisilla silloin, kun oman viiteryhmän jäsenet ovat tarkkailemassa toimintaa selviämistilanteissa.⁶⁷

Useat naiset oli vangittu suuremman joukon mukana suhteellisen kaoottisissa olosuhteissa. Moni uskoi nopeaan vapautumiseen ja siihen,

61. KA, SVLSuom De 4, 22.7.1918.

62. KA, SVLSuom De 4, no 19.

63. TA, 172/2808, Elin Janhunen.

64. TA, 172/2808, Elin Janhunen.

65. KansA, Lehtonen Emmi, muistelmat 23.4.1968, 6.

66. Holmila 2013, 232.

67. Charness & Rustichini 2009, 83.

että kaikki olikin vain erehdyistä. Jos Santahaminan leiri olisi toiminut pidempään, kenties moraaliressurit olisivat murtuneet ja pelitilanteesta olisi tullut kilpailullisempi. Toisaalta hyväksi havaitut selviytymisstrategiat saattoivat jatkua poissiirrettyjen naisvankien keskuudessa muillakin vankileireillä.

Santahaminan sulkemisen jälkeen Suomenlinnaan siirrettyjen vankien kesken solidaarisuus ainakin säilyi. Martta Tuominen joutui vankityöstä kieltäytymisen takia putkaan, jolloin saman kasarmin entiset santahaminalaiset tytöt suostuttelivat sotilasvahdin tuomaan hänelle putkaan ruokaa ja lämpimän peitteen. Tuomisen putkarangaistus päättyi pian, sillä ”tytöt oli antaneet vartijalle sellaista pölyä, ja peloitelleet pahan päiväisesti [...] kyllä siellä sisällä huuto kävi kun ilmestyn. [...] Tytöt oli tyytyväisiä jälleen”⁶⁸ Tuomisesta pidettiin erityisen hyvää huolta, sillä hän oli tyttövankiporukan nuorin, pienikokoisin ja pahansuisuin.⁶⁹

Vankitovereiden leiriltä vapautumista juhlittiin myös iloisesti, vaikka ilmassa oli haikeutta porukan hajoamisen johdosta.⁷⁰ Perhemallin uudelleenrakentaminen vankileirin epämoraalisessa, epäloogisessa ja negatiivisessa todellisuudessa loi illuusion tilanteen normaaliudesta. Altruistinen käytös auttoi naisia myös identifioitumaan positiiviseen rooliin.⁷¹ Muista huolehtiminen siirsi omakuvaa pois passiivisen tai rikollisen vangin roolista moraalisen, ystävällisen henkilön identiteettiin.

Joukosta löytyy myös toisten vankien saalistajia; tällä viitataan omaa henkilökohtaista selviytymistä tukevaan hyödyntävoitteluun toisen vangin kustannuksella. Naisten välinen saalistaminen näyttää olleen kuitenkin epäsuorempaa kuin miesvankien kesken useammin tapahtuva väkivaltainen elintarpeiden ja hyödykkeiden ryöstäminen tai palvelusten hankkiminen uhkailemalla.⁷²

Kesäkuun lopussa Santahaminasta paennut helsinkiläinen Ida meni karkumatkallaan tutun helsinkiläisen kanssavangitun, Martan, palveluspaikkaan Yrjönkadulle. Ida valehteli Martan isännälle, tupakkakauppias Kautsanille, että edelleen vangittuna ollut Martta oli lähettänyt hänet hakemaan vaatteita vankileirille vietäväksi. Ida oli saanut Martan kenkiä, hameita, paitoja, alushousuja, nenäliinoja, sukkaa ja puseroita sekä 10 markkaa rahaa tälle vietäväksi. Talonmiehen rouva oli vieläpä varustanut Idan runsailla ruokatarvikkeilla. Karkumatalla oleva Ida oli pitänyt kaiken itsellään. Kiinnijäämisen ja leirille palauttamisen jälkeen Martta teki Rossanderille ilmoituksen asiasta, ja tarkistuksen jälkeen kaikki edellä mainitut Martan nimikirjaimilla varustetut vaatteet sekä rahat löytyivät Idan yltä sekä vankikasarmissa olleesta kätköstä.⁷³ Vankileiristä heinäkuun alkupuolella vapautunut helsinkiläinen Sylvi oli puolestaan mennyt edelleen vangittuna olleen Edlan siskon palveluspaikkaan pyytämään siskolta rahaa, ruokaa ja saippuaa Edlalle lähetettäväksi. Sisko oli antanut kaiken mitä pystyi. Sylvi oli pitänyt kaiken itsellään.⁷⁴

Nämä vangit siis hyödynsivät toisilta vangeilta saamia tietoja omiin tarkoituksiinsa. Saalistaminen näyttää kuitenkin tapahtuneen vasta leiriltä pois pääsyn jälkeen. Vastavuoroisesta altruismista poikettiin vasta sitten, kun seurauksista ei jouduttu vastaamaan vankitovereiden edessä, siis kun moraalinen toiminta ei enää ollut oman viiteryhmän tarkkailun alaisena.⁷⁵ Idan tapaus oli tässä mielessä kiusallinen. Hän joutui palaamaan vankiyhteisöön petoksen paljastumisen jälkeen.

Yhteistyö vihollisen kanssa

Santahaminassa vakinaisia, palkattuja siviilivahteja oli 23. Näistä peräti 13 oli naisia. Naispuolisten siviilivartijoiden toimista tai vaikutuksesta vankileirillä on hyvin vähän viitteitä lähdeaineistossa, vaikka heitä oli enemmän

68. KansA, 6B, 323.2 (471): Tuominen, Martta.

69. KansA, 6B, 323.2 (471): Tuominen, Martta.

70. KansA, 6B, 323.2 (471): Tuominen, Martta.; KansA, Lehtonen Emmi, muistelmat 23.4.1968, 6.

71. Massino 2008, 65.

72. Miesvankien välisestä saalistamisesta ks. esim. Applebaum 2004, 320, 329–337; Tadeus Borowski, *Kotimme Auschwitz*.

Like 2010; Costa & Kahn 2005; Solzenitsyn 2012.

73. KA, SVLSuom De 4.

74. KA, SVLSuom De 4, no 154.

75. Ks. Charness & Rustichini 2009, 83.

kuin palkattuja miesvahteja.⁷⁶ Rossander ojensi kahta naisvartijaa kirjeitse kahden eri huolimattomuustapauksen yhteydessä. Vahtinaisena työskennellyttä neiti Sireniä nuhdeltiin ruokatarvikekuljetuksen yhteydessä jauhosäkkien jättämisestä lukitun varaston ulkopuolelle, minkä seurauksena säkit olivat tietenkin kadonneet.⁷⁷ Samoin vahti rouva Lappeteläinen sai muistutuksen vastuustaan jätettyään ruokavaraston oven lukitsematta ja poistuttuaan paikalta sillä seurauksella, että vangit pääsivät varastoon käsiksi.⁷⁸ Näiden tapahtumien tahallisuudella voidaan tietysti spekuloida; ehkä kyseessä oli huolimattomuus, ehkä moraaliresurssien hetkellinen läpimurto ja myötätunto.

Vahtipalvelusta suorittivat myös Sotavankilaitoksen lähettämät asevelvolliset vahtisotilaat Pohjois-Savon ja Karjalan rykmenteistä.⁷⁹ Leirin vahtisotilaiden myötätunnonosoitusten vaikutuksista vankien lisäravinnon hankinnalle on useita esimerkkejä. Ruokakellareissa tapahtuneista varkauksista on joitakin mainintoja taloudenhoitaja Rossanderin kirjeenvaihdossa.⁸⁰ Nämä varkaudet tapahtuivat vankien lukuun; siitä on todisteena Rossanderin intendentuurille lähettämät varkausraportit, joissa kiinni joutunut syyllinen mainitaan aina nimeltä.⁸¹ Koska ruokakellarit sijaitsivat lähellä vartioitua vankipihaa, vahtien on täytynyt katsoa varkauksia ainakin jossain määrin läpi sormien. Merkityksellisempi avunannon muoto oli vankien päästäminen kasarmialueen ulkopuolelle ilman luottovangin lippua:

Siellä sallivat vartijat heidän mennä joukoittain aidan alta noin puoli kilometriä vankilasta olevalta saksalaiselta kasarmilta ruokaa noutamaan.⁸²

Joidenkin sotilasvahtien ja vankien kesken näyttää vallinneen sopimus, jonka mukaan naiset saivat poistua ”joukoittain” leiriltä saksalaisten luo.⁸³ Käytäntö oli siinä määrin yleinen, että Santahaminan leirin johtaja Johan Adolf Dahlman uhkasi 19.7. päivätyössä kirjeessään päivystävää upseeria ankarilla seuraamuksilla, jos moinen saisi vielä jatkua. Dahlman painotti, että ainoastaan hänen persoonallisesti allekirjoittamansa lupalapun omaava vanki, ”jolla on meidän luottamuksemme”⁸⁴, saisi poistua kasarmista ilman järjestysmiehen tai -naisen seuraa.⁸⁵ Lippukäytäntöä oli kierretty siten, että yhden vangin lupalapulla oli päästetty suuri joukko tämän laputtomia ystäviä ulos kasarmialueelta.⁸⁶

Koko Santahaminan dynamiikkaan vaikuttivat huomattavalta osaltaan saarella tukikohtaansa pitävät saksalaiset merisotilaat. He eivät kuuluneet valkoisen armeijan käskypiiriin, vielä vähemmän Sotavankilaitoksen henkilökuntaan, ja heidän läsnäolonsa näyttää tuottaneen avunannon tai vartiointin tehostamisen sijaan pikemminkin päänvaivaa vankileirin henkilökunnalle:

Ilmoitamme täten, että täällä majailevat saksalaiset sotilaat edelleenkin esiintyvät hyvin mielivaltaisesti ja häiritsevät kaikella mahdollisella tavalla vankileirin järjestystä ja kun meidän vartiakunta on riittämätön pitämään heitä loitolla naisvangeista, niin pyydämme asian johdosta puoleltanne pikaisia, tepsiviä toimenpiteitä.⁸⁷

Santahaminan henkilökunnan kirjeenvaihdossa on havaittavissa naisvankilan ja saksalaisten kasarmin lähekkäisyyden aiheuttamaa sukupuolista jännitettä. Heti vankileirin alkupäivinä, ensimmäisten naisvankien saavuttua, Santaha-

76. KA, SVL Ec 5, Henkilökuntaa koskevat luettelot.

77. KA, SVLSuom De 4, no 6.

78. KA, SVLSuom De 4, no 25.

79. KA, SVLSuom De 4.

80. KA, SVLSuom De 4.

81. KA, SVLSuom De 4.

82. KA, Valtiorikosylioikeuden aktit (vryo) 15004.

83. KA, vryo 15004.

84. KA, SVLSuom De 4, no 235.

85. KA, SVLSuom De 4, no 235.

86. KA, SVLSuom De 4, no 235.

87. KA, SVLSuom De 4, Santahaminan apulaisjohtajan kirje kasvatusasiain päällikkö Kunilalle 28.6.1918.

minan johtajana ensimmäisen viikon ajan toiminut J. H. Tunkelo kirjoitti SVL:n päällikölle:

Santahaminassa pitää naisvankila ehdottomasti erottaa piikkilangalla muusta alueesta, koska nyt sekä koti- että vierasmaalaiset sotilaat tungeksivat nykyisen piikkilanka-aitauksen vieressä käyttäytyen sopimattomasti ja röyhkeästi meitä johtajia kohtaan kun sävyisesti pyydetään poistumaan. On ehkäistävä huonoa tapaa kehittymästä tai jopa pahenusta tapahtumasta.⁸⁸

Kirjeessä mainitut asiaan kuuluvat ja kuulumattomat töllistelijät lienevät parveilleet leirin ympärillä muissakin kuin varsinaisissa seksuaalisesti väkivallantekojen tarkoituksissa; suuri määrä naisia, ja vieläpä ihmeteltäviä naispunakaartilaisia samassa paikassa on riittänyt herättämään huomiota. Huoli naisvankien herättämästä, sopimattomaksi katsotusta käytöksestä oli sekä vankileirin johdon että kasvatushenkilökunnan päänaivana. Henkilökunnan yrityksistä ja ilmoituksista huolimatta merisotilaita ei saatu kuriin. Johtaja Dahlman kirjoittaa SVL:n päällikölle 13.7.1918:

[...] saksalaisten sotilaiden puolesta koetaan asettaa mahdollisimman suurta vaikeutta järjestyksen pidossa laitoksessamme. Saksalaisten kasarmin sisäpuolella meidän varmuusvahdit ei koskaan ole käyttäneet ampuma-asetta, sitä paitsi olisi tämä ollut mahdotonta kun tilatuita aseita ei vielä ole saatu. Määräys riippuu todennäköisesti siitä kun leirissä on koitettu estää naisia menemästä sotilaiden kanssa metsään josta ovat tavallaan koittaneet sitoa meidän toimintavapautta.⁸⁹

Kirjeestä käy ilmi, että saksalaiset olivat valittaneet SVL:lle siitä, että Santahaminan vartijat olisivat käyneet heidän kasarmialueellaan ammuskelemassa. Tästä on huomautettu Dahlmanille, joka kieltää syytöksen ja puolustautuu arvelemalla, että saksalaiset ovat suuttuneet leirin hen-

kilökunnalle näiden yritettyä estää ”naisia menemästä sotilaiden kanssa metsään”. Kyseessä oli oikeastaan arvovaltakiista; saksalaiset eivät ottaneet suomalaiselta päällystöltä käskyjä, he toimivat vankileirin säännöistä välittämättä, ampuivat leirin lemmiä ja loivat yhteyksiä naisvankeihin ilman, että asiaan voitiin puuttua. Tilanne oli leirijohdolle selvästi sietämätön.

Naisvankien omissa muistelmissa Santahaminan saksalaiset esiintyvät lempeinä ja avuliaina. Tammisaaren suuren vankisiirron mukana Santahaminaan saapunut Martta Tuominen kertoo, että laivarantaan oli kerääntynyt joukoittain suojeluskuntalaisia ja saksalaisia seuraamaan naisten saapumista. Tarkoitus oli, että kävelemään pystyvät naisvangit olisivat kantaneet sairaimmat kasarmiin. Tämä oli mahdotonta, sillä ravinnon puutteesta heikot naiset pystyivät hädin tuskin kävelemään omat vähäiset kantamuksensa mukanaan. Saksalaiset auttoivat sairaiden kantamisessa ja olivat kehottaneet suomalaisiakin miehiä tarttumaan parinpäihin. Suomalainen miesjoukko kuitenkin ”luikki tiehensä kun kääntyikin asiat toisin, heillähän tietenkin oli aikomus tulla meitä vain pilkkaamaan ja päällemme sylkemään kuten Haminan ’sivistyneet’ olivat keväällä meille tehneet”.⁹⁰

Perillä [kasarmilla] ne saksalaiset järjesti ne sairaat lavereilleen ja toivat myöhemmin ruokaa, ja lapsille toivat jälkeinkin päin. Sattui seuraava tapaus: eräs tyttö, joka oli hyvin sairas, aikoi lähteä käymälään ja saksalainen oivalsi mistä oli kysymys, niin talutti tytön sinne, avaten pöksyt ja laittoi istumaan, poistuen itse oven taakse odottamaan, tuoden tytön uudelleen laverilleen. [...] Tämä teki hyvän vaikutuksen meihin—emme pitäneet saksalaisia raakalaisina meitä kohtaan.⁹¹

Lisätodiste saksalaisten myötätuntoisesta suhtautumisesta naisvankeja kohtaan on se ennen tutkimaton seikka, että saksalaiset avustivat ainakin seitsemää naisvankia leiriltä pakenemisessa. He soutivat vankeja yöllä Santahaminan saarelta Laajasaloon, ja tarjosivat eräälle naisvangille jopa

88. KA, SVL Ec 2, Sotavankilaitoksen päällikölle saapuneet kirjeet, 20.6.1918.

89. KA, SVLSuom De 4.

90. KansA, 6B, 323.2 (471): Tuominen, Martta.

91. KansA, 6B, 323.2 (471): Tuominen, Martta.

saksalaisen sotilaspuvun valesuksi karkumatkalle.⁹²

Vankileirihallinnon käymässä, edellä esitetyssä merisotilaiden aiheuttamassa paperisodassa viitataan jatkuvasti vankien ja merisotilaiden seksuaaliseen kanssakäymiseen. Santahaminaa koskevista naisvankien muistelmista puolestaan ei löydy edes vihjausta saksalaisten kanssa tapahtuneiden seksisuhteiden suuntaan. Tähän voi olla useita eri syitä. Vankileirien suomalainen, valkomielenhenkilökunta on ehkä nähnyt mitä on halunnut nähdä: siveellisesti rappeutuneita punaisia naisia haureudenharjoituksessa vierasmaalaisten kanssa. Saksalaisten punaisille tarjoamalle avulle ja liittolaisuudelle on täytynyt löytää silkan inhimillisyyden ja empatian ulkopuolinen syy, sillä katkeran sodan jälkeen tällaisten tunteiden kohdistaminen punavankeihin ei kuulunut valkoisen puolen hyväksytyyn tunnerepertuaariin.⁹³ Punaisiin naisiin liitetyissä yliseksualisoiduissa mielikuvissa on myös seksuaalifantasian piirteitä. Porvarillisessa yhteiskunnassa tabuna pidetty pidäkkeetön himo yhdistettynä naisten alistaiseen asemaan vankeina oli omiaan herättämään fantastisia tulkintoja vankileirisuhteista.

Toisaalta seksisuhteet voivat puuttua vankien muistelmista siksi, että toimintamallia ei ole haluttu jälkipolvien tietoon tai sitä on myöhemmin hävetty. Kuten eräs Gulagista selviytynyt nainen kirjoittaa, vankileiriseksistä saatua hyötyä voisi kutsua moraaliseksi rappeutumiseksi, mutta toisaalta sitä voi kutsua myös selviytymistarinaksi.⁹⁴ Natsien keskitysleireillä naisten erääksi keskeiseksi selviytymisstrategiaksi on niin ikään mainittu ”viekoittelevat toimintamallit, mahdollisesti jopa seksi”⁹⁵

Myös saksalaisten merisotilaiden ja vankien välisiä sukupuolisuhteita on todennäköisesti jossain määrin esiintynyt. Saksalaisten sekä suomalaisten merisotilaiden ja vankien väliset suhteet

ovat luultavasti olleet vaihtokauppamuotoista. Seksi tai seksuaalissävyytteinen kanssakäyminen toimi vaihdon välineenä. Santahaminassa vankileirialueelta poistuminen ja saksalaisten kasarmille meneminen näyttää olleen vakiintunut lisäravinnon hankintatapa. Kohtaamiset vaikuttavat olleen naisten puolelta vapaaehtoisia.⁹⁶

Vastavuoroisesti vangit saivat ruokaa, apua leiriltä pakenemiseen sekä, mikä huomionarvoista, tärkeän liittolaisen vankileirijärjestelmää vastaan. Merisotilaat toimivat eräänlaisena leirin kolmantena osapuolena ja vaikuttavat osaltaan tasapainottaneen naisvankien alisteista asemaa suhteessa kaikkivaltaiseen vankileiriorganisaatioon. Saksalaisten kasarmi oli naisvankien oma pakopaikka, jonne leirin henkilökunnalla ei ollut asiaa. Saksalaiset jopa uhmasivat Dahlmania virkamiesteitse tekemällä väärän ilmoituksen leirin sotilasvartijoiden aseellisesta interventiosta saksalaisten alueelle.⁹⁷

Lopuksi

Santahaminen vankileirin naiset organisoivat tehokkaan vaihdantajärjestelmän, jossa eri tehtävissä toimineet vangit hyötyivät monipuolisesti lisäravinnonhankinnan tuloksista. Hyöty ulotettiin koskemaan myös niitä, joilla ei ollut terveytensä tai vaaralliseksi katsotun vangin asemansa puolesta mahdollisuutta hankkia lisäravintoa. Kasarmeihin salakuljetettiin maitoa ja verta, ja työvankien lisäannokset jaettiin niitä kipeimmin tarvitseville vangeille. Santahaminan vankien kesken vallitsi siis oma viiteryhmää kohtaan tunnettuun solidaarisuuteen perustuva yhteistyön ja avunannon malli, joka oli merkittävää ravitsemuksellisten olojen paranemiselle. Tämä solidaarisuus ei kuitenkaan sulkenut kaikkia piiriinsä ja vaikutti ennen kaikkea vankeusaikana; vankileiriltä ja sitä myöten toisten vankien tarkailun vaikutuspiiristä poislähteneet naisvangit hyödynsivät vankileirillä saamiaan tietoja yksi-

92. KA, vryö 15004; SVLSuom De 4.

93. Valkoisten sotapropagandassa hyödynnettiin vielä kesällä 1918 voimakasta punaisten epäinhimillistämistä, ja laajalti uskottiin, että vain vankien säälimättömällä ja ankaralla kohtelulla kapinoiva työväki kyettäisiin palauttamaan ruotuun. Juha Siltala, *Sisällissodan psykohistoria*. Otava 2009, 464–470.

94. Applebaum. 2003, 288.

95. Holmila 2013, 232. Viitattu Sybille Milton teoksessa Renate Bridenthal, Atina Grossmann & Marion Kaplan (toim.) *When biology became destiny. Women in Weimar and Nazi Germany*. Montly Review Press 1984, 311.

96. Vapaaehtoisuudella tarkoitetaan vankileirin rajaaman tilan sisällä tapahtuvia päätöksiä, jotka ovat lähtökohtaisesti eivapaaehtoisia.

97. KA, SVLSuom De 4. Johtaja Dahlmanin kirje SVL:n päällikölle 13.7.1918.

öllistä selviytymistään tukeviin, toisten vankien kustannuksella tapahtuviin strategioihin.

Leirin siviilihenkilökunnan vankeja kohtaan osoittama myötätunto ilmeni yksittäisten henkilöiden toimissa. Leirin karjakon vangeille antamalla lypsyluvalla, taipumuksella katsoa teurastamisen yhteydessä tapahtuneita välistä-vetoja läpi sormien, ruokavarastojen useilla varkaustapauksilla, ruokatarvikkeiden varastoinnin yhteydessä tapahtuneilla huolimattomuuksilla sekä sotilasvahtien vankeja kohtaan tuntemalla myötätunnolla oli merkittävä vaikutus vankien lisäravinnonhankintamahdollisuuksiin. Arki-seksi muotoutunut käytäntö päästää vangit poistumaan kasarmialueelta lupalipullisen vangin kanssa mahdollisti vankien kohtaamiset saksalaisten ja suomalaisten merisotilaiden kanssa.

Merisotilailla oli karjan ohessa avainasema vankien lisäravinnonhankinnassa. He antoivat vangeille ruokaa, mutta myös horjuttivat leirillä vallitsevia valtasuhteita. He muodostivat naisvankien kanssa omaneduntavoittelulle, kaupankäynnille ja myötätunnolle perustuvan liittolaisuuden suomalaista vankileiriorganisaatiota vastaan. Kanssakäymisellä on ollut vangeille paitsi ravitsemuksellinen, myös psyykkisesti voimaannuttava merkitys. Vangit saivat merisotilailta osakseen positiivista huomiota, joka on varmasti tuntunut hyvältä tilanteessa, jossa heihin on suhtauduttu halveksuen ja syyllistäen.

Normaalin inhimillisen kanssakäymisen merkitystä stressaavassa poikkeustilassa ei voi väheksyä. Sukupuolisuhteiden pontimina on voinut olla kiitollisuus inhimillisestä kohtelusta, kaupankäynninomainen hyödykkeiden vaihto tai yksinkertaisesti kiinnostus, halu ja himo. Niin vangit kuin merisotilaatkin olivat Santahami-

nassa vasten tahtoaan, pääosin nuoria ja yksinäisiä. Suhde on voinut olla emotionaalisesti ja fyysisesti palkitsevaa molemmille osapuolille. Merisotilaat käyttivät hyväkseen vankien lähtökohtaisesti alisteista asemaa omiin seksuaalisiin tarpeisiinsa, mutta he tarjosivat vastakaupaksi selvää liittolaisuutta vankileirijärjestelmää vastaan. Merisotilaiden panos vankien pakomatkojen järjestämisessä oli myös huomattava. Tämä vahvistaa käsitystä merisotilaiden vankeja kohtaan tuntemasta myötätunnosta ja välinpitämättömyydestä valkoista vankileiriorganisaatiota kohtaan. Havaintoni saksalaisten ja naispunavankien suhteista laajentavat käsitystä saksalaisten vuoden 1918 miehitysjen toiminnasta Suomessa.

Nähdäkseni selviytymisstrateginen viitekehys tarjoaa punavankitutkimukseen sen kaipaamaa lähestymistavan muutosta. Sisällissotatutkimuksessa paljon huomiota saanut punaisten sotaa edeltävä ja sodanaikainen aktiivinen toimijuus on loppunut tutkimuksellisesti vankileiriin. Tälle on tietysti perusteet vankileireillä koetun nälän ja joukkokuolemien takia. Leireiltä kuitenkin selvisi suuri määrä ihmisiä, jotka jatkoivat elämäänsä kokemuksiansa kanssa ja niistä huolimatta. Selviämisen syiden huomiotta jättäminen tai ihmisten oman toimijuuden sivuuttaminen tässä yhteydessä on ollut tutkimuksellinen aukko, jota olen osaltani tässä artikkelissa paikannut. Vankileiriselviytyminen ei ollut silkkaa sattuman-kauppaa.

FM **Virva Liski** työskentelee tohtorikoulutettavana Helsingin yliopistossa historian oppiaineessa.

Sähköposti: virva.liski@helsinki.fi.